

מבט על, גיליון 298, 29 בנובמבר 2011

תימן אחרי סאלח

יואל גוז'נסקי וארז שטרים

ב-23 בנובמבר 2011 הגיע נשיא תימן עלי עבדאללה סאלח במפתיע לסעודיה, שם חתם על הסכם במסגרתו יעביר את סמכויותיו לסגנו בתמורה לחסינות מפני העמדה לדין. הציפייה של האמריקאים והסעודים שהיו שושביני ההסכם, היא, כי עזיבתו של סאלח תאפשר לסיים את "המהפכה התימנית". זו החלה בחודש ינואר 2011 בהשפעת אירועי "האביב הערבי" וכתגובה למצב הקשה ממילא בו שרויה תימן. הצפייה כעת היא כי ירידתו מהבמה תעצור את ההידרדרות של המדינה למלחמת אזרחים מלאה. עם זאת, ספק אם בכך תגיע היציבות המיוחלת: תימן היא כבר כעת מדינה כושלת ואחת המסוכנות שבהן.

במשך 33 שנות שלטונו, הצליח סאלח ליצור מערכת מורכבת של פטרונות בין המשטר לשבטים המרכזיים, אשר סייעה לו לקיים שליטה אפקטיבית במדינה. במציאות בה מספר כלי הנשק ללא פיקוח גדול פי ארבע מזה המצוי בידי כוחות הביטחון, סאלח השכיל לפעול בשיתוף עם אותם אלמנטים שבטיים על מנת לשמר את שלטונו ולהתמודד עם איומים פנימיים כגון השאיפות הבדלניות בדרום והמרד החות'י השיעי בצפון. ראשי השבטים, שהצליחו "לספק את הסחורה" ולהביא ליציבות, זכו להטבות רבות – גם האופוזיציה נקנתה באופן דומה.

התמוטטות "הסדר של סאלח" עלולה לפגוע במארג העדין שנקרם בימיו ולעורר תחרות ממושה בין השבטים על השליטה במשאבי המדינה ההולכים ומתדלדלים. עדויות לתחרות זו ניתן לראות בשטח כאשר שבטים המקורבים למשטר המשיכו לתמוך במשטרו של סאלח בעוד אחרים הצטרפו לשורות האופוזיציה. בראש מתנגדיו התייצב במרס 2011 הגנרל מחמד עלי מחסן, מפקד הדיוויזיה המשוריינת הראשונה, מקרובו של סאלח בשלושים השנים האחרונות. העובדה כי התייצב כביכול להגנת המפגנים עשויה לסייע לו בבחירות הקרובות.

סאלח היטיב להבין את יחסי הכוחות בין השבטים בתימן ולקיים מאזן עוצמה ביניהם על-ידי תמהיל של הפחדה וקואופטציה. זכורה אמרתו כי שליטה בתימן דומה ל"ריקוד על ראשי נחשים" – ואכן מי שינצח בבחירות הצפויות להתקיים בפברואר 2012 יאלץ להתמודד עם חברה שסועה ומפוצלת בין שבטים, זרמים דתיים ומליציות חמושות.

המהפכה בתימן, שהחלה כקריאה של צעירי המדינה לדמוקרטיה, הפכה למאבק בין האליטות הקיימות. מפלגות פוליטיות ודמויות המקורבות לשלטון, כמו גם מנהיגי צבא שערקו לאחר פרוץ המהומות, לקחו כאמור חסות על ההפגנות ועל ההתנגדות החמושה למשטרו של סאלח. גם בתרחיש האופטימי ביותר של העברת שלטון באופן מסודר, ניהול המדינה ב"תקופת המעבר" צפוי להיות מופקד בידי בכירי המשטר הישן שעשויים לנסות ולמנוע או לעכב מעבר לשיטת ממשל דמוקרטית. עובדה זו עשויה לעורר גל חדש של התנגדות אלימה במידה וצעירי המהפכה ידבקו בעמדתם וידרשו שינוי אמיתי, היא אף עלולה להאיץ את תהליך ההידרדרות בו מצויה המדינה הערבית הענייה ביותר והמאוכלסת ביותר בחצי האי ערב.

מאז תחילת האירועים השנה המצב אף החרף. ייצוא הנפט כמעט והופסק והמשק התימני ספג הפסדים של עד 10 מיליארד דולר. כמחצית מהאוכלוסייה בתימן מתקיימת על פחות מ-2 דולר ליום. האבטלה גואה (על פי מספר מדדים היא חצתה את רף ה-50%) בעוד שכמחצית מהאוכלוסייה היא מתחת לגיל 16. נתונים אלו יקשו על כל ניסיון לטפל בתסיסה החברתית לפחות בעתיד הקרוב. הנפט, משאב הטבע היחיד של תימן, המייצר את עיקר הכנסות המדינה מייצוא, מתדלדל במהירות והמאגרים צפויים להתרוקן בעשור הקרוב. גם מאגרי המים במדינה צפויים להתרוקן. שיטת השלטון הפטרונית הביאה לניצול יתר של כל משאבי המדינה, ובהיעדר תוכנית אלטרנטיבית לפיתוח כלכלי, הסתמך סאלח בשנים האחרונות על סיוע כספי מערב הסעודית ומאמצות הברית.

שלטון חלופי ייאלץ להתמודד עם איומים פנימיים רבים על יציבות המדינה. מאז החל גל התסיסה הנוכחי השלטון המרכזי החל לאבד בהדרגה שליטה באזורים רבים – בעיקר בפריפריה אך גם בצנעא עצמה. בדרום המדינה, התנועה הבדלנית ניצלה את עזיבתם של כוחות הביטחון ומאיימת להכריז על עצמאות. גם המורדים השיעים הנהנים מתמיכת איראן הצליחו בחסות

הכאוס להרחיב את האזורים שבשליטתם – הם שולטים בפועל במחוז צעדה כולו ובשטחים ניכרים לאורך הגבול עם סעודיה. אחת מהשאיפות שלהם היא להשיג גישה לים האדום, שתאפשר להם אספקה שוטפת של נשק איראני דרך הים.

במקביל, באזורים נרחבים במדינה מצליח "אל-קאעדה בחצי האי ערב" להרחיב את האזורים שבשליטתו ואף הצליח להשתלט על חלקים נרחבים ממחוז אביאן בהם, זינג'יבר, עיר נמל במפרץ עדן. הסניף התימני של אל-קאעדה, שהצליח בעשור האחרון להוציא לפועל כמה פיגועים כנגד גורמים במפרץ ומחוצה לו, מתבסס, כך על-פי האמריקאים, כשלוחה המסוכנת ביותר מבין שלוחותיה של אל-קאעדה. החשש הוא כי בחסות האנארכיה המתגברת בתימן, ימשיך הארגון להוציא לפועל פיגועים קטלניים ואף ייפגע בחופש השייט באזור מיצרי באב אל-מנדב, דרכם עוברות מעל 3 מיליון חביות נפט ביום.

ההתמודדות הבינלאומית עם אי היציבות בתימן, הצפויה להימשך גם לאחר העברת השלטון, מחייבת התייחסות לבעיותיה של תימן, זאת, מעבר לטיפול בטרור שהוא סימפטום לחולייה הרבים. ארצות הברית כבר הבהירה כי אין בכוונתה להיכנס למעורבות ישירה בזירה מזרח תיכונית בוערת נוספת וכי הפעילות האמריקאית בתימן תמשיך להתמקד בתקיפות אוויריות כנגד גורמי אל-קאעדה, דוגמת זו שבה נהרג בכיר הארגון אל-עוולאקי בחודש אוקטובר 2011.

מי שגילתה מעורבות רבה בתקופה האחרונה בתימן, ואף סייעה לצדדים בתימן להגיע להסכם הנדון, היא סעודיה, שלא מעוניינת שבעיותיה של תימן יהפכו לבעיותיה שלה. לסעודים השפעה רבה בתימן ולאורך השנים הקימה סעודיה מערך פטרונות הכולל סיוע נדיב לממשלה התימנית ותשלומים ישירים לראשי שבטים במדינה. אך לסעודיה אין שליטה מוחלטת על הנעשה בתימן – יעידו על כך ניסיונות הפגיעה של אל-קאעדה בשנים האחרונות במשפחת המלוכה עצמה. לכתו של סאלח תעמיד בסימן שאלה את הישגיו המעטים, אך החשובים. גם שכנותיה של תימן הכירו בכך: השליט שהיטיב לרקוד "על ראשי נחשים" נלחם באל-קאעדה ובחותיים והיה במידה רבה "הדבק" המאחד את הזירה התימנית השסועה. שכנותיה אומנם לא מעוניינות בצמיחה של שלטון בעל סממנים דמוקרטיים בחצר האחורית שלהן (ספק שכך יקרה בעתיד הקרוב) אך הן חששו כי המצב יצא מכלל שליטה. לכן הן קידמו דגם שונה במקצת של העברת שלטון מזה שראינו בצפון אפריקה, לפיו סאלח ואנשי שלומו ייהנו מחסינות ומפלטתו תוכל להתמודד בעתיד על הנהגת המדינה.

לכתו של סאלח, אם היא אכן סופית, אינה סוף פסוק ולו בשל העובדה, כי ההסכם עליו חתם לא עונה על מרבית דרישות המפגינים וגם לא ברור עד כמה יריביו המרכזיים אכן מחויבים לו. עזיבתו של השליט הערבי הרביעי מאז החל "האביב הערבי" תסייע אומנם בהנמכת הלהבות אך היא לא תפתור את בעיותיה של תימן, שהופכות אט אט לבעיותיו של המזרח התיכון.

יואל ג'וז'נסקי הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי
ארז שטרים הוא עוזר מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי